

К89

4262-р

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

КУЗАВА ІГОР БОРИСОВИЧ

УДК 821.161.1.091:808.1

**«Я-АВТОРА», АВТОРСЬКА ПОЗИЦІЯ У РОСІЙСЬКІЙ ПРОЗІ
ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ АСПЕКТ**

10.01.02 – російська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ОЛЯНДЕР ЛУЇЗА КОСТЯНТИНІВНА,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри слов'янської філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
КЛЕОФАСТОВА ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА,
Київський національний лінгвістичний університет,
професор кафедри російської мови та літератури;

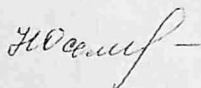
кандидат філологічних наук, доцент
КУЗЬМЕНКО МАРИНА ВОЛОДИМИРІВНА,
Київська гуманітарна академія,
доцент кафедри романо-германської філології.

Захист відбудеться "27" вересня 2016 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.22 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, вул. Пирогова, 9)

Автореферат розіслано "26" серпня 2016 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. Д. Осьмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблеми авторської позиції та свідомості не тільки не втратили своєї актуальності, але й суттєво ускладнились у кінці ХХ – початку ХХІ ст. у нових дослідженнях теоретиків та істориків літератури. Вони потребують спеціального дослідження, оскільки належать до центральних проблем літературознавства. Це пов'язано з розвитком самої літератури, яка все сильніше підкреслює особистісний, індивідуальний характер творчості. Актуальність теми пов'язана з недостатнім, на наш погляд, вивченням і осмисленням проблеми авторської свідомості та вираження *«Я-автора»* у теоретичному й історико-літературному аспектах. Перед істориком літератури, який намагається розв'язати цю проблему, постають великі труднощі, оскільки теорія літератури ще не синтезувала чіткі уявлення про поняття *«Я-автора»*. Історико-літературний підхід мусить спиратися на здобутки теоретико-літературної думки, які, безперечно, присутні, але поки що недостатні. У них, на нашу думку, тільки починає формуватися поняття *«Я-автора»*. Частково представлене у працях літературознавців Л. Баткіна та В. Дроботенко воно в жодному словнику не набуває термінологічного визначення.

З метою виявлення ставлення автора до створених ним сюжетних ліній, подій, фактів і явищ у творі, авторської позиції, що впливає з його відчуттів і роздумів, у дисертації вводиться термін *«Я-автора»*, характерними ознаками й особливостями якого є творча індивідуальність письменника, яка виявляється у виборі жанру, методах подачі інформації, тематичних орієнтаціях, особливостях авторського світосприйняття тощо. З огляду на те, що у світовій літературі останніх десятиліть продовжуються процеси розмивання меж між публіцистикою і белетристикою, авторське «я» активно видозмінюється і впливає на жанрово-нарративну структуру сучасної літератури. *«Я-автора»* – цікавий об'єкт не лише історико-літературного, а й теоретичного плану. Водночас це спосіб інакше оцінити той масив текстів, який вочевидь знаходиться на межових лініях літератури.

Поняття *«Я-автора»* є необхідним поруч з традиційними «образ автора», «авторська свідомість» тощо. Є суттєва різниця між «я» в документальній і художньо-документальній літературі. Автор, з'являючись у тексті власною персоною, зменшує відстань між літературою і життям, загострює проблему поєднання літературного вимислу і факту. Але кожен автор робить це по-своєму. Численні версії прояву у тексті *«Я-автора»* дозволять поглибити розуміння творів і зробити важливі для наратології узагальнення.

У ХХ – на початку ХХІ ст. значно ускладнюються стосунки між *«Я-автора»* та героєм. Уже виявлено центральну роль автора як деміурга «внутрішнього світу» твору, відзначено його найважливіші естетичні функції. У красному письменстві зафіксовані «багатоповерхові структури», коли в одному творі містяться декілька «авторів» («Вор» Л. Леонова), коли автор під власним ім'ям вступає у діалог зі своїм героєм («Пирамида» Л. Леонова); коли ім'я та по батькові героя збігається з авторським («Весёлый солдат» В. Астаф'єва); коли у творі діє навіть чотири *«Я-автора»* («Глазами человека моего поколения» К. Симонова) тощо.

Проблеми авторських позицій мають глибоке коріння: роль автора у творі висвітлюється ще у «Поетиці» Аристотеля. Предметом спеціальних студій вона стає у літературознавстві ХХ – початку ХХІ ст., знаходячи своє втілення у працях

М. Бахтіна, В. Виноградова, Р. Барта, Л. Баткіна, Б. Кормана, Ю. Лотмана, В. Шмідта, Н. Бонезької, С. Бочарова, С. Бройтмана, О. Глотова, О. Корнієнко, Л. Мешкова, В. Назаренко, А. Островської, О. Самойлова, Н. Тамарченко, Н. Толмачової, А. Ткаченко, Б. Успенського, В. Федорова, О. Юдіна та ін.

Вивчивши аспекти поставленої проблеми і проаналізувавши результати досліджень літературознавців, ми виявили необхідність активізації цих студій в історико-літературному аспекті. На нашу думку, особливо гостро ця проблема постає у російській прозі останньої третини ХХ ст. (твори В. Астаф'єва, О. Єрмакова, В. Распутіна та ін.), у тому числі й у художньо-документальній прозі (К. Симонов, О. Адамович, Д. Гранін, О. Солженіцин та ін.).

Саме це коло творів, об'єднаних своєрідністю авторського «я», актуалізує матеріал, благодатний для дослідження авторської позиції і авторської свідомості. Свого часу навколо більшості творів, які аналізуватимуться, відбулися численні полеміки. Попри очевидний резонанс у суспільстві, твори були критиковані за надмірну публіцистичність. Саме у цих авторів почало наполегливо звучати «Я-автора» не просто як ліричне чи публіцистичне, а біографічне. Власна біографія для цих авторів стала прикладом, аргументом у політичних суперечках. Вони апелювали до власного досвіду не лише як до матеріалу письменницької творчості, а й як до способу відстояти істину, сказати правду, відшарувати від життєвої правди ті численні міфи, які спотворювали цю правду. Письменники представляли сільську і воєнну прозу, свого часу саме в цих темах вони зробили свої художні відкриття, здобули визнання читачів. Але в 1980-і роки, коли система виявила ще якісь, доти приховані, процеси деградації, письменники, як це й характерно для російської літератури, підтвердили вірність настанові «Поэт в России больше, чем поэт», зробили свою творчість зброєю проти суспільних негараздів.

Ці твори, на перший погляд, ослаблюють актуальність теми, адже вони були відтіснені на другий план постмодерними експериментами, фантастикою, містиккою, антиутопією та іншими жанрами літератури, характерними для сучасного періоду. Твори В. Астаф'єва, В. Распутіна, О. Солженіцина, К. Симонова, О. Адамовича виглядають дещо старомодними на цьому тлі, ніби надміру серйозними, надміру інтегрованими в життя, політику, ідеологію. Але, з іншого боку, вже вочевидь зароджується хвиля поновленого зацікавлення читачів документально-публіцистичною літературою, яка кілька десятиліть тому була в авангарді боротьби з тоталітаризмом та іншими проявами соціальної несправедливості. Виявляється, хоча література названих авторів цілком занурена в радянські реалії, вона не надто застаріла, навпаки, починає проявляти іншу актуальність. Тепер вже цю літературу цікаво розглядати і не лише як культурний феномен, а й як цікавий художній матеріал, який подається до певних теоретичних узагальнень.

Складність аналізу прозових творів під кутом зору виявлення авторської самосвідомості полягає у тому, що в епічному творі авторська думка стосовно себе як автора (а саме це й є виявленням авторської самосвідомості) якщо й виникає, то дуже й дуже опосередковано, на відмінну, наприклад, від ліричного твору. Тому в дисертації аналізуватимуться не тільки художні прозаїчні твори, але й документалістика та публіцистика, де авторське самовиявлення є набагато більш актуальним.

Поставлена у дисертації проблема не була ще предметом спеціального розгляду в історії літератури. Досягнення сучасного літературознавства дають можливість зробити новий крок у її осмисленні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідницької роботи кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за напрямом «Закономірності розвитку російської літератури XIX – XXI ст.».

Тема дисертації затверджена Вченою радою Волинського державного університету імені Лесі Українки (протокол № 5 від 29 листопада 2000 р.) та Координаційною Радою Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 2 від 12 листопада 2015 р.).

Мета дисертації полягає у поліаспектному розкритті авторської позиції в російській прозі останньої третини ХХ ст. через розкриття відносин, понять «*Я-автора*» та «авторська самосвідомість».

Мета конкретизується у завданнях:

- теоретично осмислити та дослідити історію проблеми автора та авторської позиції у літературознавстві;

- визначити способи творення «*Я-автора*» та прослідкувати як за його участі здійснюється нарративна стратегія творів;

- виявити специфіку взаємозв'язку «*Я-автора*» і образу автора, уточнити і провести термінологічне розмежування їх концепцій;

- розглянути функції «*Я-автора*» у структурі і художній системі творів російської прози останньої третини ХХ ст. В. Астаф'єва, В. Распутіна, О. Єрмакова та ін. у контексті літературного процесу та історико-соціальних змін;

- простежити еволюцію «*Я-автора*» та його специфічну роль в організації художньо-документальних текстів ХХ ст. на тему Першої та Другої світових воєн;

- дослідити літературний розвиток «*Я-автора*», його позицію, виявлення авторської самосвідомості у документальній белетристиці останньої третини ХХ ст.

Об'єкт дослідження – російська проза останньої третини ХХ ст. (твори «Весёлый солдат», «Прокляты и убиты», «Печальный детектив» В. Астаф'єва; «Пожар» В. Распутіна; «Знак зверя» О. Єрмакова та ін.), а також художньо-документальна проза кінця ХХ ст. (повісті, романи, щоденники, нотатки К. Симонова, Д. Граніна, О. Адамовича, О. Солженицина та ін.).

Предметом дослідження є «*Я-автора*», авторська позиція у російській прозі останньої третини ХХ ст. в історико-літературному аспекті типів художньої нарації.

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять праці українських і зарубіжних науковців, присвячені питанням поезитики, системного та структурно-семантичного аналізу літературного твору (М. Бахтіна, Р. Барта, Л. Баткіна, Г. Білої, В. Виноградова, Г.-Г. Гадамера, Р. Інгардена, Б. Кормана, Ю. Лотмана В. Шмидта та ін.), проблемі автора, його позиції та самосвідомості (Н. Бонецької, С. Бочарова, С. Бройтмана, О. Глотова, О. Корнієнко, Л. Мешкова, В. Назаренко, А. Островської, О. Самойлова, Н. Тамарченко, Б. Успенського, В. Федорова, О. Юдіна та ін.), розвитку російської та української літератури ХХ ст. (О. Анненкової, Т. Гундорової, І. Дзюби, Р. Гром'яка, М. Жулинського, Н. Ільїнської, Т. Клеофастової, М. Кузьменко, А. Мережинської, М. Моклиці, Д. Наливайка, А. Немзера, Г. Нефягіної, Л. Оляндер, Н. Осьмак,

Т. Пахаревої та ін.), теорії та історії літератури (О. Ткачука, П. Топера, І. Папуші та ін.). У роботі застосовано типологічний, біографічний, системний, структурно-функціональний, культурно-історичний методи, поєднання яких надає дисертації комплексного характеру та забезпечує об'єктивне осягнення творчості письменників російської літератури останньої третини ХХ ст.. Використання типологічного методу дозволило вивчити літературні факти на основі типологічного зіставлення. Біографічний метод уможливив з'ясування джерел образів і мотивів, сюжетних ситуацій, змодельованих у творах російських митців. Звернення до системного методу зумовлено установкою на функціонування літературних творів як системно організованої цілісності. Структурно-функціональний метод став основою для аналізу структурних рівнів поезити творів. Культурно-історичний метод застосований для визначення інтертекстуальних зв'язків та специфіки діалогу авторів з сучасним їм мистецьким середовищем і попередньою та сучасною літературною традицією.

Наукова новизна дослідження полягає в постановці самої проблеми. У вітчизняному літературознавстві існує мало праць подібного типу. Ця робота є першою спеціальною спробою системно дослідити на матеріалі російської художньої та художньо-документальної творчості останньої третини ХХ ст. функціонування авторських позицій. Вперше вивчено взаємозв'язок «Я-автора» і героя у російській прозі кінця ХХ ст. Висвітлено полівалентність кореляцій «образ автора» – «Я-автора». Розкрито, як у процесі переоцінки цінностей, пов'язаних зі змінами у суспільстві, розгортається історія «Я-автора» як певного героя нашого часу, еволюція його внутрішнього світу, ставлення до того, що відбувається в житті народу та людства. Уточнено концепцію авторського «Я».

Практичне значення дослідження обумовлене можливістю використання його матеріалів і висновків в університетських курсах історії російської літератури ХХ ст., при проведенні спецсеминарів та написанні дипломних і магістерських робіт із історії російської літератури ХХ ст. Результати роботи можуть бути використані також для подальших наукових розвідок російського літературного процесу, а також в едиційній практиці – при коментуванні художніх текстів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на наукових конференціях різного рівня, зокрема:

– міжнародних: «Наративні виміри літератури» (Тернопіль, жовтень 2003 р.); «Загальнолюдські цінності та національний менталітет у дзеркалі слов'янських літератур» (Луцьк, травень 2004 р.); «Творчість Є. О. Сверстюка в контексті української та світової літератур» (Луцьк, грудень 2015 р.);

– всеукраїнських: «Філософсько-культурологічне осмислення долі людини на межі століть (Російський срібний вік)», (Дрогобич, квітень 2003 р.); «Світ слов'янства: мова, література, культура, історія», (Луцьк, травень 2003 р.), «Дні науки» (Луцьк, квітень 2002 р.), «Фестиваль науки», (Луцьк, травень 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації та результати дослідження відображено у 9 публікаціях автора (з них 1 – публікація у наукових періодичних виданнях інших держав).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 195 сторінок, з них 173 сторінки основного тексту і бібліографії (254 позиції).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, її наукову новизну і зв'язок із науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження; окреслено теоретико-методологічну основу та охарактеризовано методи дослідження; пояснено практичне значення роботи, подано відомості про апробацію результатів дисертації.

У першому розділі – «**Позиція автора в епічному тексті: літературознавчі декодування**» у теоретичній площині висвітлено проблему авторської позиції в літературознавстві ХХ ст.; диференційовано поняття «*Я-автора*» і «*авторська позиція*»; досліджено форму «*Я*» в історії російської літератури; розглянуто роль суб'єктивної пам'яті в організації тексту.

Історія проблеми авторської позиції являє собою історію суперечок про ступінь можливої «відкритості й «прихованості» авторської думки, про форми реалізації погляду художника на дійсність. Доведено, що проблема автора, його позиції та самосвідомості є однією з ключових у літературознавстві ХХ ст. Важливість її безперечна, оскільки в творах немає жодного елемента, який не пройшов крізь призму авторської свідомості. У філології ХХ – початку ХХІ ст. проблема авторської позиції в епічному тексті не лише актуалізувалася, а й усвідомилася як надзвичайно складна та багатоаспектна у мистецтві. Практично у кожному дослідженні на початку вирішується питання про розмежування понять «автор біографічний» («реальний») та «автор художній» («автор-творець», «концептуальний автор»).

У кінці ХХ ст. виникали різноманітні літературно-критичні дискусії, присвячені авторській позиції та способам її вираження. Схрещення протилежних поглядів критиків відбувалися у зв'язку з наявними творами, де є певна невизначеність авторської позиції. У середині 80-х рр. контрверсійні погляди отримали новий імпульс. Цьому сприяло підсилення особистісної основи в тогочасній прозі, а також дискусії про відкриту позицію автора і публіцистичний первень у художній літературі, про те, наскільки правомірна і дієва відкрита позиція в порівнянні з закритою, коли у всіх сферах відбувається переоцінка цінностей.

Формування теорії автора як цілісної та завершеної системи відбулося у ХХ ст. Проблема автора, його позиція, місце у структурі та художній системі твору активно починає досліджуватися спочатку у працях західних учених – Т. Джеймса, Н. Фрідмена та ін., де автор розглядається як наратор, а згодом і у російському літературознавстві (праці М. Бахтіна, В. Виноградова, Ю. Лотмана, Р. Барта, Л. Баткіна та ін.).

За М. Бахтіним, автор-творець існує тільки в його творінні, але не поза ним. Дослідник переконує: істинний автор не може стати образом, бо він творець будь-якого образу, всього образного у творі. У мистецтві відбувається процес усвідомлення людиною себе як творця, як особистості.

Інакше цю проблему розглядає В. Виноградов. М. Бахтін і В. Виноградов перебувають у певній опозиції, разом складаючи парадигму підходів до ролі автора в тексті. В. Виноградов дійшов висновків, що твір у всіх своїх елементах являє «Обличчя автора». Це уявлення вченого оформилося у його працях категоріально як «образ автора».

Проведений зіставний аналіз переконав: літературні явища другої половини ХХ ст., зокрема, твори «Разные дни войны», «Глазами человека моего поколения» К. Симонова, «Весёлый солдат» В. Астаф'єва виявляють, що автори постають, із одного боку, творцями, а з іншого – дослідниками, що прагнуть через реконструкцію пізнати себе і водночас створити героя сучасності. Тексти упевнюють, що концепції М. Бахтіна та В. Виноградова не є взаємовиключними, а швидше доповнюють одна одну, служать необхідним інструментом для досягнення специфіки сучасного літературного процесу.

В останній третині ХХ ст. науковці досліджують автора та його позицію не лише в синхронному, а і в діахронному аспектах. Свої концепції вони розкривають не тільки на творах епохи Відродження, класичної російської та зарубіжної літератури ХІХ ст., а й на матеріалі сучасних письменників. Досягнення вітчизняного та зарубіжного літературознавства дають змогу вийти на новий етап у дослідженні авторської ролі в творі.

Наукова література виявляє певний дисбаланс: проблема автора розглядається переважно в теоретико-літературних працях, її історико-літературний план недостатньо привернув увагу дослідників. Теоретичні студії довели, що розширення сфери авторського впливу потіснили сферу героя. «*Я-автора*» і публіцистичність як форми вираження авторської позиції набули особливої актуальності та стали своєрідною семою прози останньої третини ХХ ст. Це явище ще чекає серйозного критичного осмислення, яке можливе при аналізі авторської позиції насамперед як категорії глибоко змістовної. У дисертаційному розділі доводиться необхідність подальшого вивчення проблеми у двох напрямках – теоретичному й історико-літературному, констатується складність і суперечність постановки проблеми авторської позиції у літературознавстві.

Вагоме місце в дисертації відводиться взаємозв'язку «*Я-автора*» й образу автора, уточненню та проведенню термінологічного розмежування їх концепцій. Аналіз творів російської літератури останньої третини ХХ ст. (В. Астаф'єв, В. Распутін та ін.), і зокрема документальної прози (К. Симонов, О. Адамович та ін.) зумовив акцент на тому, що «*Я-автора*» виступає як цілісна особистість, внутрішній світ якої спирається на людські та національні цінності. Такий «*Я-автора*» є оберегом людини, змагається проти її дегуманізації, яка загрожує повною деградацією. Цілісне «Я» автора перебуває в конфлікті з руйнівними процесами часу, наступ якого зустрічає опір «*Я-автора*» у творах «Царь-рыба», «Прокляты и убиты», «Веселый солдат» В. Асаф'єва, «Экологический роман» С. Залигіна, «Прощание с матерой», «Пожар», «Дочь Ивана. Мать Ивана» В. Распутіна, циклі повістей В. Макаїна «Линия судьбы. Линия жизни» та ін. Ці твори різняться за структурою й тією роллю, яку відіграє в ній «*Я-автора*». В оповідних структурах «*Я-автора*» виступає як «*Я-героя*» і безпосередньо входить в систему образів. В інших текстах – об'єктивно-епічної розповіді – воно наближається до образу автора і виявляється насамперед через його позицію.

У першому випадку, коли нарація здійснюється «*Я*», спостерігаємо активний початок дій. Наприклад, повість В. Астаф'єва «Веселый солдат» починається фразою «Четырнадцатого сентября одна тысяча девятьсот сорок четвёртого года я убил человека. Немца. На войне». Фраза-констатація, що розпочне мотив, який буде згодом обрамлений, завершується модифікованою фразою-присудом: «убил человека. Немца. На картофельном поле». Це позиція людини, яка не знімає з себе

відповідальності. Заміна уточнення місця, де сталася подія: «убил ... на війне» на «убил ... на картофельном поле» – суттєва за своїм змістом. Якщо на початку твору в «*Я-автора*» присутнє виправдання («на війне»), то наприкінці («убил на картофельном поле») цього не тільки немає, але, навпаки, виник мотив провини й особистої відповідальності. Обрамлення тексту цими фразами свідчить про еволюцію «*Я-автора*», яка дає змогу скласти уявлення про динаміку й алгоритм функціонування образу автора, в цьому разі alter ego В. Астаф'єва кінця 90-х років минулого століття. Це філософсько мисляча людина.

В інших творах, де нарація організована від 3-ї особи, такого активного початку самовираження не відбувається, хоча автор не знімає відповідальності за долю свою й інших. Цикл «Линия судьбы. Линия жизни» В. Маканіна являє собою єдиний текст, який склався з повістей, що написані у різні часи та існують як окремі твори. Проте у книжці вони набувають глибшого сенсу, тому що кожна повість виступає як певний розділ життя персонажів. «*Я-автора*» дає змогу аналізувати образ автора, тобто самого письменника В. Маканіна, примушує задуматися над долею людини і тим, чим є наше суспільство. Це така структура, де «*Я-автора*» не входить у текст, а існує поза ним, і в той же час його риси яскраво визначаються через поетику тексту.

У контексті досліджуваної проблеми доведено, що «*Я-автора*» тексту та образ автора можуть не збігатися (це стосується творів оповідних «Повести Белкіна» О. Пушкіна та ін.), а бути співзвучними. Наприклад, астаф'євські та маканінські «*Я-автора*» хоч і різні, але вони мають між собою спільне, а, головне, що їх зближує – біль за людину. Цей стрижневий мотив об'єднує «*Я-автора*» з образом автора, у цих випадках образ автора відзеркалюється у «*Я-автора*».

У творах, де велику роль відіграє біографічний чинник, повністю «*Я-автора*» не є двійником автора. Більше того, в них «*Я-автора*» є персонажем і змальовується за законами образотворення. У текстах «Глазами человека моего поколения» К. Симонова або «Веселый солдат» В. Астаф'єва не знімається проблема взаємодії між словом усезнаючого автора і словом «*Я-героя*». Конфліктність же полягає у вирішенні стилєвих завдань: чи надати слово «*Я-автора*» і не втручатися в нього, чи дати можливість автору самому оцінювати все і те, як бачить дійсність «*Я-автора*».

Аналітично доведено, що «*Я-автора*» і образ автора не є синонімами навіть тоді, коли вони максимально наближаються один до одного. Зокрема, «*Я*» визначається в різні періоди літератури своїми нарративними функціями. Розповідне «*Я*» ставиться у різні позиції, інколи підкреслюється спорідненість «*Я-героя*» і «*Я-автора*».

У дослідженні прослідковується форма «*Я*» в історії російської літератури у творчості О. Пушкіна, М. Лермонтова, Л. Толстого, Максима Горького, К. Батюшкова, А. Блока, В. Брюсова, К. Бальмонта, З. Гіпіус, В. Вересаєва, М. Некрасова, Ю. Балтрушайтиса, О. Солженіцина, К. Симонова, В. Астаф'єва, О. Адамовича та Д. Граніна та ін.

Аналіз текстів показав, як «*Я*» змінює свої характеристики в історії літератури (у залежності від літературних течій чи стилю); роль у структурі художнього цілого, стаючи в різні позиції до персонажів і подій (воно може перебувати у центрі оповідання або на його маргінесах); відношення з «*Я-автора*», вступаючи з ним у прямий або опосередкований діалог («Станционный смотритель» О. Пушкіна,

«Записки из подполья» Ф. Достоевського, «Рождение человека» Максима Горького і т. д.). З'ясовано, що «Я» вирізняється у різні літературні епохи і нарративними функціями.

Проведений аналіз текстів російської літератури виявив, як «Я» відображає різноманітні сторони авторської особистості: «Я»-поет-романтик, літератор свого часу (К. Батюшков), автобіографічне, особисте «Я» (К. Батюшков, В. Астаф'єв); «Я»-частина системи (К. Симонов, О. Солженіцин); «Я»-свідок (К. Симонов, В. Астаф'єв); «Я»-об'єкт самосвідомості (К. Симонов); «Я»-сатиричне (О. Солженіцин); «Я»-борець із внутрішнім конфліктом (В. Астаф'єв); «Я»-оповідача (М. Некрасов); «Я» для читачів у тексті, розповідне (А. Блок, В. Брюсов, К. Бальмонт, З. Гіпіус, В. Вересаєв, Ю. Балтрушайтіс); «Я» приховане (О. Адамович, Д. Гранін) тощо.

У I розділі також з'ясовано роль суб'єктивної пам'яті в організації тексту. Пам'ять фіксує зміну позицій. Події змінюють свідомість, і на перший план виходить пам'ять суб'єкта. Вона відіграє велику роль у текстах російської прози. Життєвий авторський досвід у своїй структурі спирається на пам'ять і проявляється в романах, ліричних творах, документальній літературі. Причому пам'ять може бути більш чи менш виявлена і передається, коли автор свої думки і відчуття делегує героєві. Суб'єктивна пам'ять входить у внутрішній світ героя як структурний елемент, важливий чинник його свідомості.

Суб'єктивна пам'ять найбільш чітко виражається у документальній прозі через «Я-автора». Намагаючись бути об'єктивним, «Я-автора» відчуває недовіру до своєї пам'яті, починає себе перевіряти. Яскравим прикладом є К. Симонов, який у «Разных днях войны» переглянув факти, про які писав у 40-і рр., – через 20 років. Автор пише книгу, звертаючись до своєї пам'яті, і в той же час наводить факти, які відшукав в архівах.

Усі події намагалися охопити Д. Гранін та О. Адамович, наводячи у творі «Блокадная книга» тисячі прикладів людської пам'яті. На першому місці в них постає «Я»-учасник подій. Суб'єктивна пам'ять є невід'ємною «матрицею» творчої особистості письменника-реаліста; у процесі літературознавчої інтерпретації неодмінно повинен враховуватися характер суб'єктивної пам'яті.

У другому розділі «Я-автора» у структурі та художній системі російської прози останньої третини ХХ ст.: нарративні дискурс і стратегії» детально проаналізовані художні твори російської літератури останньої третини ХХ ст. («Пожар» В. Распутіна, «Печальный детектив», «Прокляты и убиты», «Весёлый солдат» В. Астаф'єва, «Знак зверя» О. Єрмакова). На нашу думку, на матеріалі саме цих творів найбільш яскраво і точно досліджується проблема, вивчається саморух від форми «Я» до категорії «Ти», «Ми» у російській літературі останньої третини ХХ ст.

На основі осмислення наукових джерел (Ю. Корзов, Л. Шевченко, І. Заярна, Г. Нефагіна та ін.) дається характеристика російської літератури періоду 70-90-х рр. ХХ ст. Виділені два стильові напрями, які характеризуються: один – підвищенням рівня публіцистичності, викриттям наболілого, того, що несуть у собі письменники («Пожар» В. Распутіна, «Печальный детектив» В. Астаф'єва та ін.). Герої цих творів відкрито виражають авторські думки, виявляють і засуджують суспільні вади. Згадані повісті характеризуються ідейно-художньою своєрідністю. Написані перед горбачовською перебудовою, вони об'єктивно висвітлюють страшні жорстокістю

явища життя країни. Другий напрям вирізняється посиленням філософських ідей (твори «Плаха» Ч. Айтматова, «Калоши счастья» Л. Бежина, «Дом, который построил Дед» Б. Васильева). Їх проза характеризується високою метафоричністю.

Творчість В. Астаф'єва, В. Распутіна, О. Єрмакова була помічена критикою і гідно оцінена літературознавцями. Серед вчених, які цікавилися їхніми творами, – Н. Анастас'єв, Л. Оляндер, Д. Молдавський, А. Кучеревський, Н. Іванова, І. Золотуський, Н. Колошук, Д. Устюжанін, Г. Нефагіна, Ю. Корзов, Л. Шевченко, І. Заярна та ін. Їх зацікавила різноаспектна проблематика творів, проте проблему «Я-автора» вони не досліджували. Не розглядали і взаємини між автором і героєм.

На нашу думку, сучасне літературознавство недостатньо дослідило характер реляцій «читач-автор». Значний науковий внесок щодо цього належить В. Астаф'єву, який руйнував форми свідомості та ментальності. Дещо типологічне зіставне з цим є і у прозі В. Распутіна. Але тональність його викладу відрізняється від астаф'євської. Вона у нього спрямована на роздуми реципієнта («що з нами відбувається?»), намагається відкрити очі загалу. На відміну від В. Астаф'єва, В. Распутін оперує рисами ментальності, щоб пробудити в людей людяність, щоб вони жажнулися від того, що відбувається.

В. Астаф'єв, показуючи події війни, не тільки порушив проблему цінні перемоги, але й одним із перших розкрив злочинну суть багатьох явищ. Очікуючи негативної реакції на свою адресу від багатьох людей, письменник наводить точні дати, називає місце подій, виразно номінує частини («Прокляты и убиты»). Безперечно, В. Астаф'єв не ставив під сумнів боротьбу з фашизмом, але загострив увагу на антигуманній бездушності державної системи, перейнявся цим.

У дисертації стверджено, що В. Распутін і В. Астаф'єв, не розробляючи нових літературних прийомів, розширили межі епічного письма. Відкритий громадський пафос повістей переходив у публіцистичність. Письменники, розчарувавшись у можливості впливати на душі людей самим художнім словом, звернулися до прямої проповіді. Публіцистичність вивела роздуми «Я-автора» на новий соціально-історичний рівень. В. Распутін і В. Астаф'єв продовжили традиції російської класичної літератури, прикметою якої є закони правди та сумління, висока моральність. Показуючи героїв людьми системи всередині Системи, автори виявили різне розуміння моралі та шляхів виходу суспільства з кризи.

Однією з композиційних особливостей творів «Пожар» В. Распутіна, «Печальный детектив» В. Астаф'єва є те, що думки про минуле і сьогодення, моральні й економічні проблеми письменники вкладають в уста головних героїв – «Я-героїв». Зокрема, в оповідних творах В. Астаф'єва характеристики «Я-автора» мають відмінні риси, що, насамперед, залежить від особливостей астаф'євського дискурсу. Астаф'євський «Я-автор» виступає як свідок, що і визначає структуру більшості його творів.

За допомогою «Я-автора» у романі В. Астаф'єва «Прокляты и убиты» складається реалістична картина важкого життя новобранців, які потерпали від бруду, холоду, голоду і навіть побоїв, розкривається внутрішній стан персонажів. «Я-автора» і авторські відступи в романі є структуроутворюючими елементами тексту і впливають на специфікації жанру; завдяки їм посилюється ліричний елемент і роман стає ліро-епічним; він як у 40-і, так і в 90-і рр. у деякій мірі наближається до сповіді. Цим пояснюється те, що центр ваги нарації припадає на «Я-автора». Особливість роману полягає в тому, що письменник через «Я-автора»

звертається до свого військового минулою і минулого всього покоління. Образ «Я-автора» будується на пам'яті, яка деколи вже не приносила радості. З «Я-автора» пов'язано і філософську площину твору. «Я-автора» – це той, хто перший ризикнув сказати, що згубний хаос іде не ззовні, а зсередини. Зламано все в основі, у фундаменті народного життя, і людина є джерелом хаосу. Таке звинувачення відкрито заявлено від «Я-автора», жорстка позиція якого прослідковується в романі.

«Я-автора» присутній скрізь і всюди, виконує важливу функцію цементування художнього цілого. За допомогою «Я-автора» В. Астаф'єв засудив тих, хто не дорожив солдатським життям, розкидався ним направо і наліво. Прокляття «Я-автора» – тим, хто вкинув людей у смерть, без якої могла обійтися країна, світ. «Я-автора» бачить усю правду життя на війні: високе і низьке, відвага, самопожертва, героїзм з одного боку, а з іншого – мародерство, цинізм, демагогія, черв'яки, щурі, які годуються на святі смерті і заводять гнізда під трупами солдатів.

В останній повісті В. Астаф'єва «Весёлый солдат» «Я-автора» посів специфічне місце у структурі твору. Якщо в романі «Прокляты и убиты» «Я» є невід'ємною частиною «Ми», його головним героєм є множина, тобто солдати, то у повісті «Весёлый солдат» акцент переноситься на особистість, яка в той же час типізує собою цю множину.

Визначення «Весёлый солдат» уже є характеристикою «Я-автора». Свого часу рядового Астаф'єва прозвали «весёлым солдатом» за те, що він й у Сталінградському запасному полку та в інших підрозділах, і у госпіталі постійно співав.

Доведено, що з назви повісті починає реалізовуватися нарративна стратегія В. Астаф'єва, у творчості якого заголовки завжди концентрує зміст, який поступово розгортається. У процесі оповіді постає життєвий шлях окремої людини, у цьому випадку «Я-автора»; акцент робиться на подіях, що відбуваються тільки в його житті, складають його біографію, впливають на його світогляд і вчинки. У той же час герой («Я-автора») своєю вдачею і переконаннями діяв на обставини і можливості змінював їхній хід не лише для себе, а й для інших.

Твори письменника про війну – єдиний текст, у межах котрого кожен має власну специфіку нарації. Епік розкрив зв'язок індивідуального існування з існуванням гурту, шлях від «Ми» до «Я» («Прокляты и убиты») і від «Я» до «Ми» («Весёлый солдат»). Якщо у романі «Прокляты и убиты» оповідь іде від солдатської спільноти, з якої не вирізняється «Я» («Мы пришли...», «Мы делали...» і т. д.), то у повісті «Весёлый солдат» життя покоління показано через бачення «Я-автора» («Я... пришёл», «Я увидел...» і т. д.). Ось чому ім'я та по батькові головного героя збігається з авторським. «Я» потіснило «Ми», змінило нарративний дискурс, жанрово-композиційну установку, інтонації, характер ліризму тощо.

Встановлено, що еволюція «Я-автора» як героя повісті позначається початковою і кінцевою фразами, які начебто є ідентичними. Розбіжність у фразах змінила смислові акценти. У першому випадку йдеться про те, що ворога вбито на війні, герой діяв як солдат. У другому – персонаж в іншій життєвій ситуації відчуває себе людиною, що порушила заповіді Бога, тому автор і підкреслив – «убил человека». Відмінність в епізодах показує, що до вбивства герой був одним, а після – іншим.

Особливою є нарративна стратегія автора «Весёлого солдата». Вивіряючи свої пізні настрої і погляди на війну, він не зводить її до одного зрозумілого і розшифрованого змісту, а залишає за нею таємниці. Тим самим письменник спонукає до подальшого пошуку правди.

При дослідженні авторської позиції зображення «Я-героя» в естетичному просторі роману О. Єрмакова «Знак зверя» встановлено, що у творі про «Афган» поєдналася біблійна і міфологічна символіка. Мета письменника – розповісти правду про війну. Все інше – захоплюючий сюжет, образи відходили на другий план.

За допомогою «Я-автора» письменник довів, що «Знаком зверя» відзначено усіх солдатів і офіцерів, які воювали в Афганістані. Усі вони ведуть там грубе звірине існування. У солдатів – це грязюка, воші, несмачна їжа, грубі, тваринні стосунки між собою. У офіцерів – пияцтво, продажне кохання, розпуста, наркота. Корінь зла автор бачить у ставленні солдатів і офіцерів до військової служби й участі у війні. О. Єрмаков через «Я-автора» відтворив страшні реалії війни: крадіжки і мародерство, «дідівщину», казармені звички, «косячки» з анашею, відірвані кінцівки, перебитий до невпізнання ніс, брудні бинти тощо. Цими деталями-знаками письменник вводить читача в соціальний і політичний простір системи «пізнього Брежнєва».

Авторська манера розповідати і показувати не дозволяє надовго зосереджуватися на рисах історичної ситуації, на перших персонах, найближчих до того, що відбувається. Ця особливість стосується не тільки чогось важливого, але й деталей. Так, спочатку бачимо посвіжіле за ніч обличчя тих, хто став «першим» і «другим» в ієрархії радянських солдатів – «дідами» і «фазанами», і лише декількома сторінками пізніше відагуємо загадку цієї ранкової свіжості.

У творі «Знак зверя» О. Єрмакова герой розділяє з автором емпатійну увагу до чужого побуту і звичаїв. У результаті аналізу встановлено, що єрмаковський «Я-автора» тісно пов'язаний із «Я-героєм». У творі вимальовується новий у художній літературі естетичний простір, який утворюється за допомогою умовних форм і зумовлений необхідністю того часу показати афганську дійсність зі всіма її негативними сторонами.

У третьому розділі «Авторська позиція та самосвідомість у художній документалістиці останньої третини ХХ ст.» об'єктом наукового аналізу стали: порівняльна характеристика типологій «Я-автора» у документальній прозі про Першу та Другу світові війни; авторська самосвідомість у документальній прозі про Другу світову війну («Разные дни войны» К. Симонова, «Блокадная книга» О. Адамовича та Д. Граніна; тоталітарна епоха у рецепції документальної прози К. Симонова та О. Солженіцина).

Осмилення творчості письменників-документалістів про події Другої світової війни у зв'язку з новими історичними та історико-літературними передумовами стає знов актуальним. Велика кількість різноаспектних досліджень – праці Л. Гінзбург, Т. Ланди, Л. Оляндер, І. Секачової та ін. – створила підґрунтя для подальшого дослідження цієї жанрової гілки красного письменства, зокрема проблеми, яка ще майже не вивчалася – «Я-автора» і авторська свідомість у літературі факту.

Виявлено, що через «Я-автора» і авторську самосвідомість у документалістиці прямо презентується те, з ким зустрічався письменник, що бачив,

як поводив себе у тій чи іншій ситуації. «Я-автора» різнобічний. Він – свідок, аналітик, дослідник, історик.

У розділі осмислено типологію «Я-автора» у документальній прозі про світові війни в зіставному аспекті. Встановлено, що їх олітературення відрізнялося характером переживання, психологічним станом учасників – солдатів, офіцерів, що суттєво відобразилося на типі «Я-автора», який є водночас наратором і головним чинником в організації тексту.

«Я-автора» у творах про ці війни має спільні риси – він учасник подій, свідок (К. Симонов, М. Гумільов); людина, небайдужа до чужого горя (Д. Фурманов, О. Адамович); уважний до психологічного стану солдатів і цивільних; поважає героїчний подвиг тощо. Проте, як свідчить розвиток літератури в добу Другої світової війни, «Я-автора» зазнає певних змін, набуває аналітичності, публіцистичності. У 80-ті рр. «Я-автора» – це людина, яка обурюється злочинними діями режиму.

Аналітичний розгляд творів К. Симонова дав підстави констатувати, що всі романи за структурою є монологічними, чого не можна сказати про його документально-художні твори, де письменник намагається відокремити героя від автора, дати можливість і «Я-герою», і «Я-автора» існувати окремо, вступаючи у взаємодію одне з одним. Таким чином, К. Симонов, відокремлюючи авторську свідомість від свідомості героя, вніс у художньо-документальну прозу елементи поліфонії, що відбивається на структурі тексту. Його простір умістив у собі майже як рівноправні слово «Я-автора» і слово персонажа. Зауважено, що щоденник К. Симонова «Разные дни войны» характеризуються сповідальністю автора і героя, багатошаровою, діалогічною композицією – все це дає змогу осягнути особливості літературної документалістики та природу документалізму.

«Разные дни войны» поєднують сувору документальність із гостротою авторського погляду. К. Симонов уже підзаголовком, визначаючи жанр книги, створює образ автора і дає уявлення про його свідомість. Письменник підкреслив, що «Разные дни войны» – не мемуари професійного військового чи праця історика, а саме щоденник письменника. Настає «Я-автора» на зображення дійсності передбачила увагу до таких деталей, які цікавлять не історика чи військового, а лише художника. Враховуючи, що книга документальна, автор запобігає вимислу, зберігає справжні імена та прізвиська, а також дати.

Книга «Разные дни войны» цікава тим, що у ній міцно поєднані дві авторські точки зору, два «Я-автора» – тодішній і той, який повертається до своєї книги через 20 років. Перекинуто міст у часі, і письменник не раз розумно полемізує сам із собою, уточнює, вносить глибокі доповнення. Але, порівнюючи «Я₁» та «Я₂», бачимо: одне та інше «Я-автора» завжди вірять у непереможність Батьківщини, ненавидять фашизм і фашистів.

«Я₁-автора» – літописець, записував усі події, які відбувалися з ним і з народом у той самий день, ведучи щоденник. «Я₁» намагався залишитися у тому часі, про який йдеться у книзі. У образі «Я₁-автора» літописець об'єднується зі свідком. І тому «Я-автора» 40-х рр. містить у собі рівноправно літописця, який намагався зберегти історію, і свідка, який керувався дискурсом часу.

Через 20 років постає інша постать «Я-автора», який намагався змінити записи, зроблені у 40-х рр. Тепер «Я₂-автора» розмірковує про ціну Перемоги. Роздумує над досвідом народу. Для «Я₂» – «Я₁» є вже об'єктом дослідження.

«Я₂» чуже для «Я₁». «Я₂» хоче показати більш повну, нову картину. Але К. Симонов скутий у рамі офіційної літератури. Вона ж могла творитися у встановлених «згори» межах.

Разом із двома образами «*Я-автора*» у «Разных днях войны» зустрілися на рівні «минуле-сьогодення», доповнюючи і збагачуючи одне одного. Минуле розкривається за допомогою «*Я-автора*» через записні книжки військового кореспондента, народжені безпосередньо у поїздках фронтами від Чорного до Баренцового моря. Ввібравши тодішні враження і думки автора, ці записи чекали свого часу. Сьогодні – це роздуми К. Симонова 60–70-х рр. над записами, які були зроблені у 40-і рр. Це нові архівні документи, листи і розповіді фронтовиків, які проливають світло на дні війни.

Творчий метод К. Симонова вимагав історичної правди. Об'єктом його зображення ставало і «*Я-автора*». Зворотне читання власних щоденників уводило письменника у стан діалогу із самим собою. У зв'язку з цим авторська свідомість, яка в 60–70 рр. під впливом нових знань зазнала значної еволюції, стала структуроутворюючим елементом симоновського тексту. У тексті з'явився образ спокуси – виправити, покращити, подивитися на раніше написане з позиції сьогоднішнього. Автор зізнався, що перчитуючи «Разные дни войны», багато разів хотів втрутитися у текст заднім числом.

«*Я-автора*» у «Разных днях войны» характеризується відвертістю, чесністю, порядністю. Прагнення до правди вимагало від К. Симонова зберегти два образи «*Я-автора*» – того, що вів свій щоденник під час війни, і того, що повернувся до нього у 60–70-і рр.

Спільна книжка О. Адамовича та Д. Граніна «Блокадная книга», за визначенням співавторів, є доповненням картини величезної народної трагедії, коли фашизм нищив людей вогнем (білоруська Хатинь, чеське Лідіце, українські Кортеліси тощо), голодом і холодом (Ленінград), одних випалював, а інших заморожував. Свідчити про те, на думку письменників, могли тільки ті, хто жив під час блокади. Для досягнення поставленої мети письменники створили таку структуру тексту, де численні персонажі водночас були «*Я-автора*» і героями.

Колективний «*Я-автора*» у «Блокадній книзі» став головним структуро- і формотворчим чинником, а також детально розгорнутим образом. «*Я-автора*» свідомо локалізував себе на маргінесах оповідання, «передоручаючи» головне слово учасникам подій. Аналіз характеристик «*Я-автора*» – О. Адамовича та Д. Граніна дозволяє ствердити: відбулася зміна акцентів у самому інтересі до блокади в бік щоденності. «*Я-автора*» «Блокадной книги» властиве почуття історизму.

Основні положення художньо-естетичної концепції К. Симонова та О. Солженіцина послужили основою для їх творів «Глазами человека моего поколения» та «Архипелаг ГУЛАГ» тощо. Наріжним каменем естетики письменників було вирішення про відношення літератури до дійсності відповідно до засад реалістичного напрямку. Відповідно до традиційного напрямку літератури ХХ ст. письменники вважали: література повинна максимально точно відображати суспільну дійсність, показувати правду життя. Важливим фактором, який впливає на майбутнє людства, на думку К. Симонова, є пам'ять. Зберегти пам'ять про героїчне та трагічне минуле народу, страждання та подвиги письменники вважали своїм найважливішим завданням.

Створюючи постаті героїв, які багато знають і думають, К. Симонов стежив за тим, щоби сміливою думкою не перейти часові межі – не судити про 1941 чи 1942 рр. із позиції, скажімо, 1973-го року. Такому художньому вирішенню посприяв історизм письменника, який намагався показати персонажів у межах тієї епохи, в якій вони жили. К. Симонов, незважаючи на непослідовність у розкритті злочинів тоталітарного режиму, зробив великий крок до того, щоби суспільний світогляд засудив не окремих особистостей, а саму Систему.

У творі «Глазами человека моего поколения» простежується еволюція образу «Я-автора», розкривається його самосвідомість у дискурсі пам'яті; фіксується увага на тих біографічних моментах, які сприяли формуванню особистості «Я-автора». На початку показано знайомство маленького хлопчика з жорстокою дійсністю, детально описуються нещастя його сім'ї, пов'язані з походженням, – арешт до періоду масових репресій, заслання, тюрма. Болісно у свідомості «Я-автора» показано обшук у будинку родини, арешт вітчима сприйнятий як непорозуміння мемуарним наратором. Тяжкий осад у пам'яті залишили заслання родичів з материнської сторони в Оренбургську область. Після смерті у засланні улюбленої тітки у свідомості «Я-автора» вперше з'являється відчуття особистої ненависті до державної системи, несправедливої влади. Для розкриття образу сучасника К. Симонов реалізував нову форму щоденника, яка дозволяє авторові вільно подумки пересуватися в просторі і часі: з серпня і вересня 1939-го в серпень і вересень 1946-го. У післявоєнний час при розповіді про власне життя новаторство дало К. Симонову змогу відтворити діалектику свідомості «Я-автора».

Створюючи образ «Я», К. Симонов багато уваги приділив собі як свідку, «розриваючи» принципи підходу до дійсності. Він обережний в узагальненнях фактів і відповідальний за аргументованість висновків, намагається уникнути зайвої категоричності.

Свою світоглядну еволюцію К. Симонов поділяє на чотири етапи, кожен із яких пов'язаний зі зміною соціально-політичної ситуації у державі: I етап – середина 20–30-х рр. (масові репресії, голод 1933); II – 46 р. (друга хвиля репресій); III – перша половина 50-х рр. (стан перед смертю І. Сталіна і після неї, до ХХ з'їзду); IV – кінець 70-х рр.

Адресатом для «Я₁» стає «Я_{2,3,4}»; до них, тобто до себе, у різні періоди звертається письменник, ведучи діалог між собою кінця 70-х років і собою попередніх років. У процесі діалогу виявляються причини формування певних світоглядних позицій та їхніх змін. Такі відносини можуть бути позначені як «Я – Я», що знайшло віддзеркалення в синтаксичних зворотах.

Наративна стратегія К. Симонова та образ «Я-автора» розкривають підходи до кризового стану ментальності людини у кінці 70-х рр. минулого століття, сприяють розумінню проблеми взаємодії людини та епохи другої третини ХХ ст.

Основною темою творчості О. Солженіцина є викриття тоталітарної системи та неможливість існування у ній людини. «Архипелаг ГУЛАГ» – особливий жанр художньої документалістики, основним джерелом якої є пам'ять автора і людей, що пройшли ГУЛАГ і виявили бажання згадати про нього і розповісти автору. Цей твір ґрунтується на національній пам'яті століття, що включає в себе страшну пам'ять про катів і жертв. Настанову на документальність підтверджує той факт, що письменник відібрав 227 свідчень тюремного і каторжного життя та поклав їх в основу книжки. Від імені цих людей і ще багатьох інших, живих і мертвих,

«*Я-автора*» говорить про ті жахи, які пізніше прикривалися цілком пристойними словами «культ особистості». «*Я-автора*» має справу, з одного боку, з масовими злочинами, злочинною ідеологією держави та численними виконавцями її волі, які не відчувають своєї вини. З другого – з величезною кількістю невинних жертв, які опинилися у неволі.

Від «*Я-автора*» походить звинувачення державній системі, яка грубо і підло розправляється зі своїми громадянами. Звинувачуючи систему, солженіцинський «*Я-автора*» докоряє і Батьківщині, яка з розрахунку тричі зраджує мешканців Архіпелагу.

«*Я-автора*» доводить, що породили специфічне художнє переломлення дійсності сумні спогади тисяч людей про арешти, слідства, вироки слідства, заслання в сталінські табори, страсти.

У **висновках** узагальнюються результати дослідження та вказуються напрямки подальшого вивчення проблеми.

1. Проблеми автора, його позиції та свідомості не тільки не втратили актуальності, але й суттєво ускладнилися у нових дослідженнях теоретиків та істориків літератури. Вони сьогодні є ледь чи не центральними проблемами літературознавства. Розглядаються переважно в теоретичній площині, тоді як історико-літературний план менше привертав увагу дослідників. У всіх літературознавчих працях, що порушують проблему автора, центральними є теми співвідношення автора і його персонажів, або зображувального авторського начала із зображуваним персонажним рівнем. До того ж складність виділення «образу автора» пояснюється тим, що у створюваному ним світі є лише непрямі докази його присутності. Це дуже важливий момент, який необхідно розглядати, аналізуючи роботи, присвячені проблемам автора. Теоретичні надбання довели, що розширення сфери авторського впливу потіснили сферу героя. Ця тенденція ще чекає серйозного критичного осмислення, яке можливе при аналізі авторської позиції насамперед як категорії глибоко змістовної.

2. Способи творення «*Я-автора*» залежать не тільки від авторської волі, але й жанрово-родових умов. В одних жанрах, насамперед в епопеях, «*Я-автора*» не виходить на перший план. Воно навіть може бути більш-менш приховане. У деяких творах образ «*Я-автора*» утворюється у свідомості реципієнта у процесі їх сприйняття, прочитання, а тому може мати суб'єктивний характер. Щоб скласти об'єктивну картину авторського світогляду, необхідно докласти зусилля. Інша справа – жанри, які вимагають «прямої» авторської участі в змісті та розповіді, а саме: щоденники, есе, епістолярна, документально-біографічна і лірична проза, де оповідь від першої особи і «*Я-автора*» будується шляхом саморозкриття.

З допомогою «*Я-автора*» по-різному здійснюється нарративна стратегія творів. Один тип «*Я-автора*» перебуває над подіями і в певні моменти «уривається» у структуру тексту, де й розкривається його ставлення до подій («Печальний детектив» В. Астаф'єва, «Пожар» В. Распутіна). Інший «*Я-автора*» знаходиться ззовні, іде за подіями, разом із подіями, з глибини подій («Глазами человека моего поколения» і «Разные дни войны» К. Симонова та ін.).

3. Зіставлені в один ряд різножанрові твори дали можливість виявити специфіку взаємозв'язку «*Я-автора*» і образу автора. В одних творах, де маємо оповідь, «*Я-автора*» майже дорівнює образу автора (наприклад, у творах, де велику роль відіграє біографічний чинник «*Я-автора*» виступає як персонаж і зображується

за законами будь-якого образу). Проте образ автора ширший, ніж «Я-автора», яке виступає в певних структурах як «Я-героя». На користь тези, що образ автора ширший від «Я-автора», працює те, що образ автора завжди один, тоді як «Я-автора» буває декілька.

«Я-автора» тексту та образ автора можуть не збігатися (це стосується тих творів, де є оповідь), а можуть бути співзвучними. «Я-автора» у різних письменників мають спільні деталі, а головне, що їх зближує, – біль за людину. Це той стрижневий мотив, який об'єднує «Я-автора» з образом автора. У цих випадках образ автора віддзеркалюється в «Я-автора».

4. У повісті «Пожар» В. Распутіна об'єднано розповідь із публіцистичними роздумами головного героя. Безпосереднє втручання «Я-автора» в об'єктивну розповідь призвело до взаємодії жанрових форм у творі. Голоси «Я-автора» і героя то зливаються, то розходяться, доповнюючи один одного.

Жанрова традиція роману «Прокляты и убиты» В. Астаф'єва виступає як спосіб відкритого вираження етичної позиції «Я-автора» у його діалозі з читачами та героями роману. У творі «Я-автора» виступає як свідок. Авторська позиція відображає життєві та філософські принципи і реалізується через «Я-автора», який несе в собі вантаж моральних мук, викликаних роз'єднаністю загальнолюдських цінностей і соціальних ідей. Позиція «Я-автора» у романі є головним структурно-формотворчим чинником, а він сам – детально розгорнутим образом, одним із протагоністів твору.

У повісті «Весёлый солдат» В. Астаф'єва «Я-автора» посідає специфічне місце у структурі твору. Письменник показує у нерозривній єдності численність (народ) і *одиночність* (окрему людину), іншими словами «Ми» і «Я», причому індивідуальність «Я» зберігається. Співвідношення між «Я» і «Ми» в астаф'євських творах різна, що відтворюється в їх назві. У романі «Прокляты и убиты» «Я» є невід'ємною частиною «Ми»: головним героєм є множина, тобто солдати. У повісті «Весёлый солдат» акцент переноситься на особистість, яка в той же час індивідуалізує собою множину. Розглянувши твори письменника про війну як єдиний текст і врахувавши специфіку нарації кожного з них, у дисертаційному дослідженні простежено розкриття зв'язку індивідуального існування з існуванням чисельності, шлях від «Ми» до «Я» («Прокляты и убиты») і від «Я» до «Ми» («Весёлый солдат»).

У романі «Знак зверя» О. Єрмакова «Я-автора» тісно пов'язане з «Я-геросм». У творі вимальовується новий у художній літературі естетичний простір.

5. Зіставний аналіз художньо-документальних текстів ХХ ст. на тему Першої та Другої світових воєн показав: «Я-автора» цих творів має спільні риси – він учасник подій, свідок (К. Симонов, М. Гумільов); людина, не байдужа до чужого горя (Д. Фурманов, О. Адамович); уважний до психологічного стану солдатів, населення; поважає героїчний подвиг тощо. Проте, як свідчить розвиток літературного процесу, в часи Другої світової війни «Я-автора» зазнає певних змін, набуває таких рис як аналітичність стилю, публіцистичність мислення. У 80-ті рр. «Я-автора» – це людина, яка обурюється злочинними діями режиму.

6. «Я-автора» документальних і художньо-документальних жанрів різнобічний. Через «Я-автора» і авторську самосвідомість прямо відбивається те, з чим зустрічався письменник, що бачив, як поведив себе у тій чи іншій ситуації. Його самовідчуття, його ставлення до самого себе і до оточуючих, поведінка у

хвилини небезпеки, реакція на добро і зло – все це накладає глибокий відтінок на загальну картину життя, формує по-своєму взірці й вподобання, враження про дійсність. «Я-автора» завжди керується фактом.

У книзі «Разные дни войны» К. Симонова міцно «зістиковані» дві авторські точки зору. «Я₁-автора» – літописець, котрий нотував усі події, які відбувалися з ним і з народом у той самий день, тобто вів щоденник. В образі «Я₁-автора» літописець об'єднується зі свідком. І тому «Я-автора» 40-х рр. уміщує у собі рівноправно як літописця, який намагався зберегти історію, так і свідка, який керувався дискурсом часу. Через 20 років постає другий образ «Я-автора», який намагався змінити записи, зроблені у 40-х рр. Тепер «Я₂-автора» розмірковує про ціну Перемоги, роздумує над досвідом народу. Для «Я₂» – «Я₁» стає вже об'єктом дослідження. «Я₂» чуже «Я₁». «Я₂» хоче показати актуальну, більш повну картину.

У «Блокадній книзі» О. Адамовича та Д. Граніна простежений новий тип наратора – «множина». «Я-автора» свідомо переводить себе на маргінеси оповідання, «передурочаючи» головне слово учасникам подій. Письменниками створено таку структуру тексту, де численні персонажі водночас були «Я-автора» і героями. Колективний «Я-автора» став головним структуро- і формотворчим чинником, детально розгорнутим образом книжки.

«Я-автора» у книзі «Глазами человека моего поколения» К. Симонова стає в центр оповідання з можливістю прямого вираження авторської позиції. Функції «Я-автора» виростають: він і коментатор подій, і герой, який здатен висловити пряму авторську оцінку того, що відбувається, і аналітик, який виступає з позицій вченого-історика, соціолога; він і політик, який осмислює свій життєвий досвід і досвід інших із соціально-політичного та історичного погляду; йому доступно вільне пересування з тимчасового простору, відкривається можливість полеміки з реальними історичними особами початку і середини століття.

«Я-автора» О. Солженіцина відмінне від «Я-автора» К. Симонова. О. Солженіцин прирівнює своє «Я» з «Я» іншими, його «Я» – сатиричне, висміює державну систему і керівництво Радянського Союзу.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів всебічного охоплення «Я-автора», авторської позиції у російській прозі останньої третини ХХ ст. в історико-літературному аспекті, не претендуючи на повноту і дослідницьку завершеність висвітлення означеної проблеми. Перспективними напрямками подальшого вивчення проблеми є теоретичний та історико-літературний, причому останньому, на нашу думку, необхідно надати пріоритет. Це дасть змогу розв'язати вузол ускладнень у вирішенні проблеми автора. Означена тенденція ще чекає серйозного критичного осмислення, яке можливе при аналізі авторської позиції насамперед як категорії глибоко змістовної.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кузава І. Б. Проблема «Я-автора» в романі В. Астаф'єва «Прокляты и убиты» / І. Б. Кузава // Проблеми славистики. – Луцьк, 2001. – Число 1. – С. 7 – 10.
2. Кузава І. Б. Авторська самосвідомість у документалістиці К. Симонова / І. Б. Кузава // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2001. – № 9. – С. 286–289.

3. Кузава І. Б. Проблема авторської позиції у літературознавстві ХХ ст. / І. Б. Кузава // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2002. – № 4. – С. 76–80.

4. Кузава І. Б. Я-автора та авторська самосвідомість у книзі А. Адамовича та Д. Граніна «Блокадная книга» / І. Б. Кузава // Проблеми славістики. – Луцьк, 2003. – Число 2. – С. 10–14.

5. Кузава І. Б. Я-автора та проблема ментальності у книзі К. Симонова «Глазами человека моего поколения» / І. Б. Кузава // Проблеми славістики. – Луцьк, 2004. – Число 1–2. – С. 130–134.

6. Кузава І. Б. Я-автора, авторська позиція і нарративний дискурс у повісті В. Астаф'єва «Веселый солдат» / І. Б. Кузава // Наративні виміри літератури: матеріали міжнародної конференції з наратології (Тернопіль, 23-24 жовтня 2003 р.). – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, *Studia methodologica*, 2005. – С. 117–121.

7. Кузава І. Б. Порівняльна характеристика типологій Я-автора в документальній прозі про першу та другу світові війни / І. Б. Кузава // Срібний вік: філософсько-культурологічні проблеми: матеріали Міжнародних наукових конференцій (2002-2003). – Вип. 9. Дрогобич : Коло, 2004. – С. 169–174.

8. Кузава І. Б. Літературна персоналістика «Я-автора» та героя у повісті «Пожар» В. Распутіна / І. Б. Кузава // Волинь філологічна: текст і контекст. Аналіз та інтерпретація тексту : зб. наук. праць. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Вип. 20. – С. 157–166.

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав, з напрямку якого підготовлено дисертацію

9. Kuzava I. B. Zryńnicowanie ja-autor i wizerunku autora w prozie rosyjskiej ostatniego trzydziestolecia XX wieku. / I. B. Kuzava // *Knowledge. Education. Law. Management.* – Wydawca: Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO» – № 3 (11) / 2015 wrzesien. – С. 174–180.

АНОТАЦІЯ

Кузава І. Б. «Я-автора», авторська позиція у російській прозі останньої третини ХХ ст.: історико-літературний аспект. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.02 – російська література – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

У дисертації в історико-літературному аспекті досліджено «Я-автора», авторську позицію у російській прозі останньої третини ХХ ст. через розкриття відносин, понять «Я-автора» та «авторська самосвідомість». З'ясовано ступінь вивчення авторської позиції у літературознавстві. Виявлено міру тотожності/нетотожності понять образ автора і «Я-автора» та простежено історичний розвиток «Я» російської літератури нової та новітньої доби. Визначено роль суб'єктивної пам'яті в організації тексту.

Значну увагу в дисертації приділено розгляду функцій «Я-автора» у структурі і художній системі творів російської прози останньої третини ХХ ст. (В. Астаф'єв, В. Распутін, О. Єрмаков та ін.) та художньо-документальній прозі (К. Симонов, Д. Гранін, О. Адамович, О. Солженіцин) у контексті літературного процесу та історико-соціальних змін.

Ключові слова: «Я-автора», автор, авторська позиція, авторська самосвідомість, образ автора, «Я-героя», нарративна стратегія, нарація, дискурс, текст.

АННОТАЦИЯ

Кузава И. Б. «Я-автора», авторская позиция в русской прозе последней трети ХХ в.: историко-литературный аспект. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 - русская литература - Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. - Киев, 2016.

В диссертации в историко-литературном аспекте исследованы «Я-автора», авторская позиция в русской прозе последней трети ХХ в. через раскрытие отношений, понятий «Я-автора» и «авторское самосознание». Выяснена степень изучения авторской позиции в литературоведении. Выявлено меру сходства / несходства понятий образ автора и «Я-автора», прослежено историческое развитие «Я» русской литературы новой и новейшей эпохи. Определена роль субъективной памяти в организации текста.

Значительное внимание в диссертации уделено рассмотрению функций «Я-автора» в структуре и художественной системе произведений русской прозы последней трети ХХ в. (В. Астафьев, В. Распутин, О. Ермаков и др.) и художественно-документальной прозе (К. Симонов, Д. Гранин, А. Адамович, А. Солженицын) в контексте литературного процесса и историко-социальных изменений.

Ключевые слова: «Я-автора», автор, авторская позиция, авторское самосознание, образ автора, «Я-героя», нарративная стратегия, нарратив, дискурс, текст.

SUMMARY

I. B. Kuzava «The author's I» as the author's position in the Russian prose of the last third of the twentieth century: the historical and literary aspects. - The manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Philology in specialty 10.01.02 - Russian literature. - National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv, 2016.

The thesis is a historical and literary perspective explored «The author's I» author's position in the Russian prose of the last third of the twentieth century. Through the disclosure of relationships, the concepts of self-author 'and' author's identity. It's proved that «The author's I» as a form of expression of the author's position has become especially important and has become a kind of sign of Russian prose of the last third of the twentieth century. The analysis stated that the problem of the author, his position and

identity is a key in modern literature and seen mostly in theoretical terms, while historical and literary plan attracted less attention.

The identity / nonidentical concept image of the author and «The author's I» are revealed. It is proved that in some works - where there is a story – «The author's I» acts like «The hero's I» and directly is included in images. In others, where the exposition is objectively epic (from the third person), it is close to the image of the author and is found primarily because of his position. «The author's I» of the text and image of the author may not coincide and be in tune.

The historical development of the «I» of Russian literature new and modern era is traced . It was found that the story in «I» -form is very old as in the ancient and in world literature. In the history of the literary process «I» changes its characteristics; role in the structure of the artistic in whole, through different positions of the characters and events; attitude of «The author's I» engaged in a dialogue, direct or indirect. «I» is determined by its literary narrative functions at different points in the process.

It is confirmed that subjective memory plays an important role in the literary work, particularly in the self-creation of a literary text. Most clearly is expressed in nonfiction by «I am the author». It is an integral part of the writer-realist's creative personality and structure-factor in the text of which is the way to the comprehensiveness of objective vision of the world.

Much attention is paid to the observation «The author's I» functions in the structure and system of Russian prose works of the last third of the twentieth century (V. Astafjev, V. Rasputin A. Yermakov etc.) and artistic and documentary prose (K. Simonov, D. Granin, A. Adamovich, O. Solzhenitsyn) in the context of literary process and historical and social changes.

On the basis of the analytical consideration of texts it's proved that the literary phenomenon of Russian literature of the last third of the twentieth century, including works «Different Days of War», «By human eyes of my generation» of K. Simonov, «Merry soldier» of V. Astafjeva. etc., these are notable that the authors appear as creators on the one hand, and researchers on the other. The narrative strategy is realized differently by the help of «The author's I». One type of «The author's I» is over events and at some point «breaks» in the structure of the text, where is revealed his attitude to the events. The other is outside, follows the events along with events, from the depths of events. «The author's I» of documentary and fiction-documentary genres is many-sided. He is the witness, analyst, researcher and historian. «The author's I» is always directed by fact.

Key words: «The author's I», the author, the author's position, author's identity, the image of the author, «I hero», narrative strategy, narration, discourse, text.

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100317095

Підписано до друку 05.08.2016. Формат 60×84 1/16
Ум. друк. арк. 0,9. Замовлення № 125. Тираж 100.
Папір офсетний Гарнітура Times. Друк офсетний.
Друк ПП Іванюк В. П. 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 65.
Свідоцтво Держкомінформу України
ВЛн № 31 від 04.02.2004 р.

